

MÖ.5000-MS.1967 ARASI DÖNEMDE KUDÜS'ÜN EL DEĞİŞTİRMESİ

Tuğba TEKİN*

Öz

Kudüs dünyanın en eski yerleşim yerlerinden biridir. Kudüs üç büyük kutsal din olan Musevilik, Hıristiyanlık ve Müslümanlık tarafından kutsal kabul edilen bir şehirdir. Bu şehir ayrıca Orta Doğu'yu Kuzey Afrika ülkelerine bağlayan önemli bir güzergâh üzerinde olması sebebiyle de önemlidir. Şehrin hem jeopolitik hem de kutsal bir özelliğe sahip olması, onu benzersizleştirmiştir. Ayrıca tarihin en eski yerleşim yerlerinden biri olması Kudüs'ün incelenmesini de zorlaştırmaktadır. Kudüs günümüzde de hala önemini kaybetmemiştir. Üzerinde hala hak iddiaları yaşanmaktadır. Bu çalışma ile birlikte uzun tarihi geçmişi olan Kudüs'ün el değiştirme süreci incelenecektir. Sonuç olarak hangi devletin, hangi milletin daha uzun süre burada var olduğuna ulaşılabilecektir. Bu sayede Kudüs üzerindeki milletlerin ve devletlerin hak iddiaları somut olarak değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kudüs, Yahudilik, İsrail Devleti, Haçlı Seferi, El Değiştirme.

B.C 5000 A.C 1967 TO CHANGE HANDS OF JERUSALEM

Abstract

Jerusalem is one of the oldest settlements in the world. It is a city that was accepted by three big holy religions Judaism, Christianity and Islam. This city is also important because of being on the route connecting North Africa countries to The Middle East. Having both geopolitical and holy quality of city makes it unique. Also because of being one of the oldest settlements, makes difficult the examination of Jerusalem. Jerusalem today, still has not lost its importance. Right claims have been continued until now. This study is examined to change hand process of Jerusalem in history. Consequently, it will reach that which government have been here longer time. Owing to this, right claims of governments will be evaluated as concrete.

Keywords: Jerusalem, Judaism, the State of Israel, Crusade, Change Hands.

GİRİŞ

Bu çalışma, yaklaşık olarak 6000 yıllık bir Kudüs tarihi geçmişi göz önüne alınarak, Kudüs'ün el değiştirmesini incelemektedir. Bu nedenle çalışmanın alanından çıkmadan fetihler, savaşlar ve savaşız teslimiyetlerle ilgili bilgiler verilmeye çalışılacaktır. Kudüs'ün tarih içerisinde hangi devletin hâkimiyetinde ne kadar kaldığı saptanmaya çalışılarak bir veri oluşturulacaktır.

Yapılan arkeolojik kazılar neticesinde Filistin toprakları üzerinde ilk yaşam kalıntıları, MÖ.10000 yılına kadar geriye götürülebilmektedir. Kudüs toprakları uzun tarihi geçmişi nedeniyle çok sayıda medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Üç kutsal din için önemi Kudüs'ü dünyada özel bir konuma getirmiştir. Kudüs jeopolitik açıdan da geçiş yolu üzerinde olması nedeniyle sıklıkla farklı devletlerin güç mücadelesine tanıklık etmiştir. Şehre yerleşen ilk Kenanlılar olmak üzere İsrailoğulları'nın Mısır'dan bölgeye göçü ile şehir artık kimlik kazanmaya başlamış ve İsrailoğulları tarafından Hz Davud dönemi itibarıyla sahiplenilmiştir.

* Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler A.B.D

Bu dönemden itibaren devletleşme başlamış farklı kabileler tek merkezde toplanmıştır. İsrailoğulları'nın şehri haline gelen Kudüs, Hz Davud ile de tek tanrılı bir inanç sisteminin yaşandığı ve toplumsal yaşamın en önemli kimliği haline gelmiştir. Babil Sürgünü ile İsrail halkının yaşadığı ızdırab Yahudilik ile anavatan duygusunu İsrailoğulları içerisinde oluşmasına neden olurken bugünkü Filistin toprakları üzerinde İsrail halkının duygusunu anlamamıza ışık tutmaktadır. Bir dinin merkezi ya da bir milletin anavatanı olarak kabul edilecek olsa; Kudüs'ün hangi dinin mensup olduğu devletlere ve halklara ait olduğu, geçen yıllar içerisinde Kudüs'e hâkim olan devletlerin şehri ne kadar süre içerisinde elinde bulundurduğu hesaplanmaya çalışılacaktır. Ayrıca Kudüs için bazı önemli olayları kırılma noktaları olarak belirterek, tarihin seyrine nasıl yön verdiğini inceleyeceğiz.

Yapılan çalışmalar neticesinde Kudüs'te ilk yaşam belirtileri MÖ 10000 (Çeken, 2015:4) yıllarına dayanmaktadır. Tam anlamıyla Kudüs şehir olarak, Bronz Çağı başlangıç evresinde ortaya çıkmıştır, denilmektedir. Filistin halkının oluşumu, bölgeye Kenaniler'in sonra İbranilerin ve Aramiler'in büyük göçlerle gelmesiyle başlamıştır. Bölgeye yaşanan bu göçlere Arap (Sami) Göçleri denir. Özellikle Kenaniler'in göçü hala bölgede izlerini taşımakla birlikte, ilk olarak bölgeye yani Filistin'e Kenan Ülkesi(Çeken, 2015: 4) denilmektedir.

Kenaniülkesi kabilelerinden Yebusiler, Kudüs şehrini kurmuştur. Hitit ve Hurriler'in saldırısına karşı Mısır Krallığı'ndan yardım istendi fakat bunu Mısır Firavunu fırsat bilerek, Kudüs'ü MÖ 1468'de Megida Tepesinde yenilgiye uğrattı.Bu dönemde Mısır'da yaşayan İsrailoğulları, Hz Musa önderliğinde Mısır Krallığı'ndan kaçarak 40 yıl kadar Sina Yarımadası'nda, çölde yaşamlarını sürdürürler. Bu sırada Musa ölür ve Musa'nın kardeşi Yeşu liderliğinde MÖ 1180'de Filistin'e İsrailoğulları yerleşmiştir. (Akbiyık, 2010: 8). Böylece İsrailoğulları'nın bölgedeki varlığı başlamıştır fakat Kenanlılarla büyük çaplı savaşlar yaşanmadığı görüşü ağırlıklıdır (Çeken, 2015: 4).İsrailoğulları bölgede 2000 yıl kadar göçebe olarak yaşadılar."Hakimler" adlı kabilelerin ileri gelenleri bir sorun olduğunda duruma müdahale ederlerdi ve durum eski haline geldiğinde liderlikten çekilmekteydiler. Yahudo, Hz Davud'un yaşadığı bir kabileydi ve bu kabilenin ilk lideri Saul idi. Ardından Davud, Yahudo Krallığı'nı kurdu. Kudüs'üYebusiler'in elinden alarak, MÖ 1000 yılında başkent yaptı (Akbiyık, 2010: 8).

Hz Davud'un yerine oğlu Hz Süleyman geçti. İsrail İmparatorluğu Süleyman döneminde Altın Çağını yaşadı.Sanatta, edebiyatta ve ticarete büyük gelişmeler elde etti. Süleyman'ın ölümü ile ülke Kuzey ve Güney Krallığı olmak üzere ikiye ayrıldı. İç karışıklıklar nedeniyle. Güney Krallığı Davud'un hanedanlığının egemen olduğu iki kabileden oluşan ve Kudüs merkezli Yahudo Krallığı'ydı. Kuzey Krallığı ise İsrail Krallığı olarak on İsrail kabilesinden oluşmakta başkenti de Samurra idi.200 yıl kadar yaşadı ve MÖ 722'de yıkılarak Asurluların hâkimiyetine girdi (Çeken, 2015: 13). Asur Kralı MÖ 727-628 yılları arasında Yahudo Krallığı'nı hedef aldı. Fakat Yahudo Kralı Hezekiah, Asur saldırılarına karşı şehir hazırlandı. Asur Kralı Sanneherib, Yahudo Krallığı'nın 46 yerleşim yerini ele geçirdikten sonra Kudüs'ü ablukaya aldı. Fakat kuşatmayı kaldırarak ülkelerine geri döndü. Bunun sebebi tam olarak bilinmemekle (aktaran Çeken, 2015: 13) beraber veba salgını önemli nedeni olarak görülmektedir(aktaran Çeken, 2015: 13).Yahuda Krallığı MÖ 586'da Babil istilası ile yıkıldı. Yahuda Krallığı Asurlular'ın yıkılmasından sonra Mısır ve Babil arasında bir tampon bölge konumundaydı (Çeken, 2015: 14). Babil Kralı Nabukatnezzar, Yahuda Kralı Yehoyakin'in Babil'in, Mısır ile MÖ 608'de yaptıkları Megatta Savaşı'ndan sonra Mısır ile

anlaşması (aktaran Çeken, 2015: 14) ve Babiller'in Mısır'ı etki altına alamamaları, nedeniyle Babil Kralı Nebukatnezzar Kudüs'e girerek Yahuda Kralı Yehoyakin'i emri altına aldı (aktaran Çeken, 2015: 15). Ailesini, idarecilerini, askerlerini ve çok sayıda esnafını Kudüs ve Yahuda'dan çok sayıda Yahudi'yi sürgüne gönderdi (Çeken, 2015: 15). "Babil Sürgünü" olarak tarihe geçen bu olay MÖ 597'de gerçekleşmiştir (aktaran Çeken, 2015: 15). Yehoyakin'in yerine Sidkiya Kralı oldu (aktaran Çeken, 2015: 15). Mısır Firavunu ile iş birliğine girerek ayaklanma çıkardı. Bunun üzerine Nabukatnezzar, Kudüs'de MÖ 586'da (aktaran Çeken, 2015: 15) korkunç bir katliam gerçekleştirdi. Kudüs ateşe verilip duvarları yıkıldı (aktaran Çeken, 2015: 15). Kudüs bu hadiseden sonraki 50 yıl boyunca harabe halinde kaldı. Babil İmparatorluğu, Pers Kralı Sirus (aktaran Çeken, 2015: 17) tarafından MÖ 538'de Kudüs'ten çıkartıldı. Pers İmparatorluğu, Babil İmparatorluğu'nun aksine Yahudiler'e karşı ılımlı bir politika izledi. Dinlerini ve kültürlerini yaşamalarına fırsat verdi. Babil döneminde sürgün edilen Yahudilerin aradan 70 yıl geçmesinden sonra tekrar Kudüs topraklarına dönmelerine izin verilmiş oldu. Kudüs'e dönen Yahudiler Persler tarafından atanan bir vali ile yönetiliyorlardı. MÖ 332'de Makedonya Kralı Büyük İskender'in doğu seferi ile Pers hâkimiyeti sona erdi (Çeken, 2015: 18-20). Büyük İskender, İsos Savaşı ile Persler'i yenerken Yahudiler'in kendisine itaat etmesini istedi. Fakat Yahudiler Perslere olan bağlılıklarından dolayı buna yanaşmadılar. İskender Kudüs'e askeri amaçla yönelince şehrin en etkin lideri olan Haham Jaddua, Büyük İskender'i şehrin girişinde karşıladı (aktaran Çeken, 2015: 22). Bu durum Yahudilerin direnmeyerek şehri teslim ettiğini göstermektedir. Yahudilerdeki bu ılımlılık İskender tarafından da karşılığını bulmuştur. İskender Yahudiler'i özgür bırakarak kendilerini yönetme hakkı verdi ve yedi yılda bir defa vergiden muaf tuttu. Kudüs'e ve tapınaklara Grekler¹ tarafından asla zarar verilmeyeceğinin sözünü verdi. Büyük İskender MÖ 323'de ölünce ülke generaller tarafından paylaşıldı. Filistin bölgesi Ptolemy'in (aktaran Çeken, 2015: 23) payına düştü. Ptolemy Kudüs'ü egemenliği altına aldı. Yahudiler'e hoşgörülü davrandı. Yahudileri İskenderiye'ye göçe teşvik etti (aktaran Çeken, 2015: 23). Böylece Kudüs'te Yahudi nüfusu azalırken, Grek kültürünün egemenliği arttı. Bu bölge 101 sene boyunca Mısır egemenliği altında kaldı (aktaran Çeken, 2015: 23). Slevist lider III. Antiokus MÖ 198'de Kudüs'ü ele geçirdi. Yahudilere kendi inançlarını yaşama konusunda serbest bıraktı.

Slevistler, Ptolemiler'den farklı olarak Grek kültürünü de dayatıyorlardı (aktaran Çeken, 2015: 24). Yunan sanat anlayışı Kudüs'deki kurumsal yapılara da yansımaya başladı. Asimilasyon politikası da başlatıldı. Yahudi ayinleri engellenmeye çalışılıp, sünnet olmak yasaklanmıştır. Musa yasalarına uygun hareket edenler ölüm ile cezalandırıldı (aktaran Çeken, 2015: 24). Yahudiler arasında Kudüs'ün bazı bölgelerinde ayaklanmalar yaşandı. Kral IV. Antiokhus katliamlar gerçekleştirerek ayaklanmaları bastırdı. MÖ 168'de 40000 Yahudi katledildi. Antiokhus Epifanes'in Yahudiler'e yönelik zorla Hellenleştirme² politikaları ve dini ritüellerini uygulamadaki yasakçı anlayışı, Hasmonay ailesinden olan rahip Matatyas'ın önderliğinde (aktaran Çeken, 2015: 25) büyük bir isyan başlamasına sebep oldu. Matatyas'ın ölümü ile isyanın lideri oğlu Judas oldu. V. Antiokhus'un (100000 piyade 20000 süvari, 12 fil) büyük ordusuna karşı başarı göstererek MÖ. 164'de Kudüs'ü aldılar. Asıl büyük başarı

¹ Eski Yunanlı demektir.

² Antik Yunan kültürü ya da Helen uygarlığının ve daha dar bir anlamıyla, dilinin, özellikle Makedonya'nın Büyük İskender zamanında, Yunanistan tarafından fethedilmiş yabancı insanlar üzerinde ya da onun etki alanında tarihsel yayılımıdır.

Matatya'sın küçük oğlu Siman zamanında MÖ 142'de Romalıların yardımıyla Kudüs'de bağımsız bir idare kurmaları ile gerçekleşti. Böylece Haşmonaylar olarak bilinen bir Yahudi devlet ortaya çıktı. Roma generali Pompei,Haşmonaylar'ın üzerine sefer düzenledi; amaç iki sülale arasındaki taht kavgasını sonlandırmaktı, fakat asıl amaç Kudüs'ü ele geçirmektir. Kudüs'ü ele geçirmek için 3 ay mücadele verdi ve MÖ 27 Mart 63'de 2000 kadar Yahudi'yi katlederek şehri ele geçirdi. Şehir iç işlerinde serbest, dış işlerinde (siyasi) Roma'ya bağlı bir devlet haline geldi. Roma'ya karşı bağlı olmayı istemeyen Yahudiler'e karşı, Roma'nın Suriye valisi Gabinus tarafında Yahudi ayaklanması MÖ 57'de Kudüs'de yaklaşık 3000 kişiyi öldürerek, 3000 kişiyi de sürgün ederek bastırıldı (aktaran Çeken, 2015: 30). Bölgede Roma artık "Parçala, yönet"sistemini devreye soktu ve bölgeyi beşe ayırdı (Çeken, 2015: 23-30). Bu politika başarılı olmadı ve tekrar isyan çıktı. Yaşanan isyanlarla çok sayıda Yahudi'nin katledilmesine ve yeni nesilde milliyetçilik duygularının yoğun bir şekilde yaşanmasına neden olurken, Yahudiler atalarının intikamını alma hırsına büründüler (aktaran Çeken, 2015: 54). Yahudiler bu intikam hırsı ile MS 115'de başlayan ilk isyanda Kirane'de³ 220000 kişi (aktaran Çeken, 2015: 54) Kıbrıs'ta da 240 kişiyi öldürdüler. Mısır ve Mezopotamya dâhil yaklaşık 500000 Romalı Pagan ve Hıristiyan'ı öldürdüler (Çeken, 2015: 54).Yahudiler meşhur haham Rabbi Akiba'nın desteğiyle, kendini mesih ilan eden ve asker olan Bar Cohba'nın önderliğinde Kudüs'ün Bether kasabasında 132 yılında büyük bir isyan başlattılar (aktaran Çeken, 2015: 56) Gerilla taktiği uygulayan Yahudiler başarılı oldular ve bölge üzerinde kısa sürede olsa bir hakimiyet kurup kendi paralarını bastırdılar (aktaran Çeken, 2015: 57). 134 tarihinde Roma ordusu 52 farklı cepheye yayılan savaşta Yahudileri mağlup etti ve Bar Cohba 135'de öldürüldü 580000 Yahudi katledildi (aktaran Çeken, 2015: 57). İsyana bastırıldıktan sonra Yahudilerin Kudüs'de yaşaması yasaklandı.Bar Coha isyanından sonraki 200 yıl Kudüs tarihinin en az bilinen kısmıdır. Yahudiler kovulduktan sonra Roma idari sistemi altında Hıristiyanlar sorunsuz bir şekilde yaşamını sürdürmüştür (aktaran Çeken, 2015: 59). Roma'nın ikiye ayrılmasından sonra Kudüs Doğu Roma(Bizans) İmparatorluğunun hâkimiyetine girdi. Bizans İmparatoru Büyük Konstantin Hıristiyanlığı serbest bir din haline getirdi MS 313'de.Böylece Kudüs'te Hıristiyanlığın yükselişi başladı. Kudüs Hıristiyanlığın sembolleriyle donatıldı.

Persler, Yahudiler'in de desteğiyle 614'de Kudüs'e girdi (aktaran Çeken, 2015: 80) 26000 Yahudi Pers ordusuna katılmıştı (Çeken, 2015: 59-64-80).550 yıllık Hıristiyanlar'ın ve Roma'nın hâkimiyeti sona erdi.Bu kadar uzun süren bu hâkimiyetin sona erme nedeni; Doğu Roma'nın Yahudiler üzerindeki baskısının artmasıdır (aktaran Çeken, 2015: 73).Yahudiler'e yönelik yeni fermanlar çıkarıldı. Sinagog⁴ inşa etmeleri ve orduda görev almaları yasaklandı, bu durum nedeniyle çok sayıda Yahudi zümresinden kişi din değiştirirken Yahudi ve Hıristiyan toplumu arasında bir ayrışma söz konusu oldu ve kiliselere saldırılıp, Sinagoglar ateşe verildi. Justinyan, tek devlet, tek kanun, tek kilise prensibini yerleştirdi (aktaran Çeken, 2015: 76). İmparator Justinyan'ın Yahudilere yönelik baskıcı ve yasakçı yaklaşımı Kudüs'e olan yaklaşımıyla zıtlık içerisindeydi. İmparator Kudüs'ü Hıristiyanlığın merkezi olarak görüyordu, şehirdeki imar faaliyetlerinde Bizans mimarisi damgasını vurdu. Bizans imparatorluğunu doğuda en çok uğraştıran güç olan Sasaniler (ikinci Pers İmparatorluğu) 542'de I.Hüsrev (aktaran Çeken, 2015: 80) liderliğinde Kudüs'e saldırıda bulundu. Fakat veba salgını nedeniyle geri çekildi (Çeken, 2015: 80). Sasaniler büyük bir orduyla 613'de Bizans'a

³ Günümüzde Libya Sınırları içerisinde yer alan şehir.

⁴Diğer adı havra, Yahudilerin ibadet ettiği tapınaklara denir.

bağlı Ürdün ve Filistin bölgesine doğru ilerlemeye başladılar (aktaran Çeken, 2015: 80). Hıristiyanlardan intikam almak ve şehri ele geçirmek için bu durumu fırsat bilen (aktaran Çeken, 2015: 80) 26000 Yahudi Sasani ordusuna katıldı (aktaran Çeken, 2015: 80). 614'te Sasani ordusu Kudüs'e girdi. Kudüs halkı hazırlıksız yakalanmıştı ve buradaki Bizans garnizonu da Sasani ordusuna karşılık verecek durumda değildi (aktaran Çeken, 2015: 80). Bu nedenle Kudüs halkı fazla direnç göstermeden Sasani ordusuna şehri teslim etti (aktaran Çeken, 2015:81). Fakat Sasani ordusunu geri çekilmesiyle ayaklanma çıktı, çıkan ayaklanmada çok sayıda Yahudi ve Sasani öldürüldü. Geri dönen Sasani ordusu üç haftalık bir direnişten sonra Hıristiyanlar'a karşı büyük bir katliam uyguladı (aktaran Çeken, 2015: 81). Tarihçiler arasında tartışmalı olmakla birlikte 90000 Yahudi'nin öldürüldüğü belirtilmektedir. Sasaniler tarafından 35000 Hıristiyan esir olarak ele geçirildi. Çok sayıda Hıristiyan şehri terk etti. Geriye kalanlar ise Yahudiler tarafından öldürülmek için Pers ordusundan köle olarak satın alındı. Bizans ordusu Sasani İmparatorluğu'na yürüdü ve 14 Eylül 630'da Kudüs'ü Sasani İmparatorluğu'ndan geri aldı. O gün Hıristiyanlar tarafından hala kutsal Haç Günü olarak kutlanır (aktaran Çeken, 2015: 85). Kudüs'ün tekrar alınmasıyla birlikte bölgeye Sasaniler sayesinde tekrar yerleşen Yahudilerin, Heraklius tarafından tekrar yürürlüğe konulan karar ile Kudüs'e 3 milden fazla yakına yaklaşması yasaklanmıştır (Çeken, 2015:81-85). Çok sayıda Yahudi göç etti veya Arap ordularına katıldı. Çok sayıda Yahudi din değiştirdi (aktaran Çeken, 2015: 86). Böylece Yahudi nüfusunda azalma oldu.

Heraklius'un Sasani egemenliğinden aldığı Kudüs yaklaşık 10 yıl sonra 638'de Hz Ömer tarafından teslim alındı (Balcı, 2002: 307). Böylece 300 yıl sürecek İslam hakimiyeti başlamış oldu. Kudüs şehri IV. asırdan Haçlılar'dan geri alınmaya kadar yaklaşık 7 asır boyunca sakin bir dönem geçirdi (aktaran Çeken, 2015: 86). 637 Yermük Savaşı'ndan sonra Bizans askeri gücü zayıflamış ve Orta Doğu topraklarındaki üstünlük İslam ordularının eline geçmişti (Balcı, 2002: 307-308). Bizans'ın yalnızca Filistin bölgesinde bir ayağı vardı. Bu bölge İslam devleti için önemliydi. Çünkü Filistin bölgesinin Bizans denetiminde olması Suriye bölgesinin kontrol altında tutulmasını zorlaştırmaktaydı. İslam devleti tarafından Kudüs'e bir mektup gönderildi ve İslam'a davet edildi. Bunun kabul edilmemesi durumunda ise cizye⁵ ödeme şartı ile şehirde yaşamalarına izin verilecek aksi takdirde Kudüs üzerine yapılacak seferde eli silah tutan herkes öldürülecekti, denilmiştir. Bunun üzerine Kudüs halkı, Hz Ömer'in bizzat yapacağı bir antlaşma ile Müslümanlar'ın hâkimiyetini tanıyacaktı. Hz Ömer devlet başkanlığı sıfatıyla iki antlaşma yaptı birisi Filistin halkı diğeri Lüt halkı ile yapılan antlaşmadır (aktaran Balcı, 2002: 306). Antlaşma Patrik Sophranus ile Hz Ömer tarafından imzalandı (aktaran Balcı, 2002: 306). Filistin (İliya) antlaşmasında İliya'da Filistin halkı ile birlikte Yahudilerden hiç kimse oturmayacaktı (aktaran Balcı, 2002: 309). Antlaşma 638 yılında imzalandı. Bu antlaşma imzalanması ile Bizans'ın bölgedeki son uzantısı da kaybedilmiş oldu. Bizans hem dini hem de siyasi açıdan önemli bölgesini kaybetmiş oldu (Balcı, 2002: 309). Hızla büyüyen İslam Devletinde Hz Osman'ın katledilmesi ile ilk iç savaş başlamış oldu. Şam valisi olan Muaviye ile Irak (Küfe) valisi olan Hz Ali ordusunda Sıffin savaşı gerçekleşti. Bu halifelik mücadelesinin sonunda İslam devletinin merkezi Şam'a taşındı ve Emevi soyundan olan Muaviye ile ilk Emevi hanedanlığı dönemi başladı. Bu dönem boyunca Kudüs Emeviler'in hâkimiyetinde kaldı. Emeviler'in ırkçı politikasının artması ile Arap olmayanlara karşı yürütülen ikinci sınıf insan muameleleri ve halifenin de otoritesinin zayıflaması nedeniyle Bağdat'ta 750 yılında Abbasi halifeliği ilan edildi. Kudüs, Halifeliğin

⁵İslam ülkelerinde Müslüman olmayanlardan alınan bir vergi türüdür.

Bağdat'a taşınması ile Abbasilerin hâkimiyetine geçmiş oldu. Abbasiler hiç bir zaman Müslüman dünyanın tümüne egemen olamamışlardır. Çünkü onlar iktidarı ele geçirdiklerinde İspanya bir Emevi Prensi'nin öncülüğünde imparatorluktan ayrılmıştı (Robinson Ed.,2005: 42-62). Abbasi halifesinin koruyuculuğunu üstlenen Selçuklular, Melih Şah'ın ölümüyle iç karışıklık içindeydi ve bu durum 1105 yıllarına kadar da sürdü. Kudüs bu dönemde kendi kaderine terk edilmişti (Hillenbrand,2015: 65). Suriye'de çok sayıda şehir valiler tarafından bağımsız şekilde yönetiliyordu siyasi bir birlik yoktu. Kudüs Selçuklulara bağlı Artuklu ailesinden olan Türkmen Beyi Sökmen ve kardeşi il Gazi'nin elindeydi. Fatımiler 1097'de Kudüs'ü Türkmen beyinin elinden aldı. Fatımiler 1 yıl önce Selçuklulardan almış olduğu Kudüs'ü 1 yıl sonra Haçlılara vermiş oldu. Fatımiler Efdal Komutasında Aşkelan'da Haçlılar'a yenildi. Efdal Türkler'in Mısır'a girme tehlikesi nedeniyle Haçlıları tampon bölge olarak görüyordu. Haçlı Seferleri'nden haberi vardı fakat Antakya'yı ele geçirmeleri ile hızlı ilerleyişlerinden sonra Efdal endişeye düştü ve karşı harekete geçti ama Haçlı ordusu çok kalabalıktı karşı koyabilecek gücü yoktu. 14 Temmuz 1099'da Kudüs Haçlılar tarafından ele geçirildi. 70000'den fazla Müslüman öldürüldü. Haçlılar'a karşı güçlü bir Müslüman birliği oluşturulamamıştı. Çünkü Müslümanlar kendi aralarında iç çekişmelerle uğraşırken Haçlı birliklerine karşı bir bütünlük oluşturamadılar. İslamiyet'in başlarında gökyüzünde tek bir tanrı, yeryüzünde de tek bir hükümdar ve hukuk bulunduğu ilkesi geçerliydi (Hillenbrand, 2015: 93-106). Fakat artık İslam devletinde mezhepsel parçalanmaları kesinleşmişti. Haçlı birlikleri 1099'da Kudüs surlarına dayandığında kent 1000 Fatimi askeri tarafından savunuluyordu. 6 hafta süren savaşın sonunda 15 bin Haçlı Duvarları delmeyi başarmıştı (Goldschmidt ve Lawrence, 2008:137-138). 1144'de Selçuklu'nun Musul Valisi Zengi, Haçlı Seferleri'nden sonra Müslüman kıvılcımını ateşleyen ilk kişi oldu. Urfa Kontluğunu Haçlılardan geri aldı. İkinci Harçlı Seferi Şam, Urfa ve Suriye bölgesi için gerçekleşti Müslümanları uyanışı Haçlıları endişelendirmişti. Sonrasında ise Zengi'nin oğlu Nurettin Suriye'yi Haçlılardan aldı. Nurettin 1154'de Şam'ı ele geçirdi. Suriye'de tek bir Müslüman gücü oluşturuldu.

Mısır'da Fatimi yönetiminde, vezirlerin yönetime hâkim olması ve iç karışıklıkların yaşanıyor olması, Nil valiliğini ele geçirmek isteyen Nurettin ve Kudüs Haçlı Krallığı'na fırsat doğurmuş oldu. Nurettin'in Generali Şirkuh hızlı davranarak iç karışıklık içindeki Mısır'a ulaştı. Bu sayede Mısır'ın bir Haçlı istilasına uğramasını engellemiş oldu ve başarısı ile Fatimi Vezirliğini kazanmış oldu. Abbasi Halifeliği'ne bağlılıklarını bildirdiler fakat 1171'de Selahattin Eyyubi Sultanlığını ilan etti. Selahattin Eyyubi, Nurettin'in ölümünden 3 yıl sonra Suriye'de iktidarı ele geçirdi. 1187'de Selahattin Eyyubi Kudüs'ü fethetti (Goldschmidt ve Lawrence, 2008:170-172). Hittin Savaşı 4 Temmuz 1187'de gerçekleşti ve Kudüs 2 Ekim de teslim oldu. Selahattin ile Frenkler⁶ arasında 1192 'de bir ateşkes imzalandı (Goldschmidt ve Lawrence, 2008:192). Kudüs'ün alınmasından 1 yıl sonra Selahattin Eyyubi öldü.

Suriye'de 12.yy da Türk komutanlarının kurdukları sülale hanedanları ile ele geçirdikleri iktidarlarda askeri faaliyetler için halifenin resmi onayını almaları gerekiyordu (aktaran Hillenbrand, 2015: 191). Bu liderler kendilerini Sünni İslam savunucusu ve Frenklere karşı cihadın destekçisi olarak görüyorlardı. Selahattin için Kudüs stratejik bakımdan önemli değildi; ama Selahattin cihat hareketinin odağı haline gelmişti (Hillenbrand, 2015: 204-216). Selahattin Kudüs'ü almak için 2 Ekim Cuma günü olan Peygamber'in göğe çıkışının (Miraç

⁶ Müslümanlar Haçlılar için Frenkler demektedir.

Hadisesi) yıl dönümünü bekledi. Selahattin'in ölümünden sonra 1193-1249 yılları arasında toprakları kendi ailesinin mensuplarınca Eyyubiler olarak bilinen hanedanca yönetildi. Memlûklerin darbesine kadar süren Eyyubi egemenliği, Eyyubi ailesinde büyük çekişmeye ve çoğu kez Frenklerle uzun barış dönemlerine sahne oldu. Eyyubiler, Selçuklular gibi devletten çok beyliklerin konfederasyonu şeklindeydi (aktaran Hillenbrand, 2015: 215-216). Selahattin'den sonra Frenklere karşı savaştan çok barış gözetildi. Kudüs bir süre için Frenklere geri verildi ve daha sonra Orta Asya'dan gelen Harzemler tarafından işgaledildi. Kudüs'ün alınmasından neredeyse 50 yıl geçmişti ki Kudüs üzerine V. Harçlı seferinin düzenlenmesi tehdidi nedeniyle Eyyubi Sultanı Muazzam tarafından Kudüs savunma hatları yıktırıldı ve Müslüman halk büyük üzüntü ile Kudüs'ü terk etti (Hillenbrand, 2015: 218-230). Eyyubi Sultanı 1229'da Kudüs'ü 10 yıllığına II. Friedrich'e fiilen bıraktı (aktaran Hillenbrand, 2015: 230). İmzalanan antlaşmaya göre Müslümanlar ve Yahudiler Haremüş-Şerif hariç şehre giremeyecekti; bu kutsal alanın yine Müslümanlar'ın elinde kalması ve orada Müslüman ibadetinin engelsiz sürmesi konusunda antlaşmaya varıldı. 1239'da Kudüs tekrar Eyyubiler'in hâkimiyetine girdi. Nasr Davud'un girişimiyle, (Hillenbrand, 2015: 230-234) Eyyubiler arasında iç çekişmelerin bir sonucu olarak, Mısır'daki Eyyubi hükümdarı Melik Salih Eyyub'e karşı Nasr Davud'a ve müttefiklerine Frenk yardımı vaadi karşılığında Kudüs bir kez daha verildi (aktaran Hillenbrand, 2015: 234).

Eyyubi Sultanı Necmeddin Eyyub düşmanlarını yenebilmek için Kıpçak Türkleri olan Harzemler'i bölgeye çağırdı. Moğol istilasından kaçan bu göçebe topluluk 1244'de Kudüs'e girdi (aktaran Hillenbrand, 2015: 234). Mısır Eyyubiler'nin Harzemler ile ittifakına karşı Suriye Eyyubiler'i ile Frenkler ittifak gerçekleştirdi ve Harbiye'de çarpıştılar, Kudüs izleyen dönemde Mısır Eyyubiler'inin hâkimiyetindeydi. Kudüs ara sıra Suriye Eyyubilerin eline geçti (Hillenbrand, 2015: 234-239). Mısır'da Eyyubi hanedanlığının yerini 1250'de Memlûklü Hanedanlığı aldı. Memlûk Hanedanlığı döneminin başlarında hala süren Haçlı faaliyetleri ile birlikte Orta Doğu'da Moğol saldırıları yaşanmaktaydı. Memlûk ordusu Baybars komutasında Eylül 1260'da Kitboğa Nayo'un komutasındaki Moğol birliklerini Ayn Calut Muhaberesinde yenilgiye uğrattı. Moğolların 1258'de son verdiği Abbasi halifeliğini Mısır'da 1261'de canlandırdılar. Bu durum Memlûk Hanedanlığının dindarlık göstergesidir. Yaklaşık olarak 250 yıl boyunca Memlûk idaresinde kalan Kudüs 1516'da Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Fatih döneminden itibaren Memlûkler ile Osmanlı'nın arası açılmıştır (http://akademikperspektif.com, 01.04.2014). Şii propagandasını Anadolu'ya yaymak isteyen Safaviler ile Memlûkler işbirliği içerisindeydi. Çaldıran Savaşı ile Safaviler yenilgiye uğratıldıktan sonra Osmanlı ordusu güneye Suriye sınırlarına yöneldi. Memlûkler ile tampon bölge olan Dulkadiroğulları'nı ortadan kaldırdı. Suriye sınırları içerisinde Memlûk ordularıyla gerçekleşen Mercidabık⁷ Meydan Muhaberesi sonucunda Memlûk ordusu geri çekildi. Her iki orduda yaklaşık olarak aynı güçteydi fakat Osmanlı Devleti güçlü silahlara ve ateşli toplara sahipti. Memlûk ordusu geri çekilirken Osmanlı ilerleyişine devam etti. Osmanlı Halep'ten sonra Şam'ı kolayca aldı. Osmanlı Veziri Azamı Sinan Paşa kısa zaman da Kudüs ve Gazze'yi fethetti. Kudüs'te direniş olup olmadığı tartışmalı olmasına rağmen o sırada Kudüs'te Memlûk valisi İli Bey Memlûk ordusunda yer aldığı biliniyor olması Kudüs'ün fethedildiği kanısı güçlenmektedir. Kudüs'ün fethinin tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte Yavuz Sultan Selim 31 Aralık'ta şehre gelmiştir. Fetih tarihi ekim ayı olarak kabul görmektedir (aktaran

⁷ Bu bölge Halep, Kilis ve Gaziantep bölgesini kapsamaktadır.

Yaşar, 2003: 109). Kudüs 1516'dan İngiltere'nin 1917'de bölgeye hakim olmasına kadar olan süre içerisinde yaklaşık 500 yıl boyunca Osmanlı hakimiyetinde kalmıştır.

İngiliz Başbakanı D.Lloyd George, General Allenby'e kabinenin Noel'den önce Kudüs'ün ele geçirilmesini beklediğini söylemiştir (Üzen, 2009: 330). Allenby 1917 Haziran ayında hazırlıklarına hız vermiştir. Bu sırada Türk genelkurmayı İngiliz hazırlıklarından habersiz olarak Mart 1917'de kaybettiği Bağdat'ın geri alınmasına ağırlık vermiştir. Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığı oluşturularak Alman Generali Falkenhayn komutanlığın başına atanmıştır (Üzen, 2009: 330). Filistin'de İngiliz tehdidinin artması üzerine Türk Birlikleri Filistin'e yönelmiştir fakat General Allenbyn 31 Ekim 1917'de hazırlıklarını tamamlamıştır. Birussebi ve Gazze üzerine saldırıya geçmiştir. Türk kuvvetleri geri çekilmiş 40 gün sonrada Kudüs Türkler tarafında boşaltılmıştır. 9 Aralık 1917'de son Kudüs Mutasarrıfı İzzet Bey Belediye Bakanlığı'na bir mektup vererek şehirden ayrılmıştır (Üzen, 2009: 332). Böylece Kudüs'de Osmanlı egemenliği sona ermiş oldu.

Filistin ve Kudüs'de manda yönetiminin yerli halkın oyuna başvurmadan uluslararası bir örgütün kararıyla kurulması hukukun çiğnenmesidir (Ataöz, 1980: 35). 1917' de fiilen başlamış olan İngiliz yönetimi 19-26 Nisan 1920'de yapılan San Remo Konferansı ile Filistin üzerinde İngiliz manda yönetimi garanti altına alınmıştır (Kızıloğlu, 2012: 52). Milletler Cemiyeti Konseyi'nin 24 Temmuz 1922'de aldığı 28 maddelik karar ile Filistin'deki İngiliz manda yönetimi kararları belirlenmiştir. Filistin bölgesinin İngilizmandasına verildiği dönemde %93 (7008 000) Arap, %7 (57 000) civarında yabancı olmak üzere bir etnik dağılım söz konusuydu. Bu tarihten itibaren İngiliz yönetimi bölgeye Yahudi göçüne göz yumdu. İngiliz yönetimi bir yandan 1917 Balfour Bildirgesi'yle Yahudiler'le manda yönetimi arasında bir denge kurmaya çalışmış, diğer taraftan Araplarla Yahudiler arasında bir denge ve iş birliği geliştirme çabası içerisinde olmuştur. Araplar İngiliz yönetiminin bu politikasına hoş bakmamıştır (Kızıloğlu, 1980: 54-57). Çünkü Araplar Yahudileri Filistin toprakları üzerinde bir taraf olarak görmemektedir. İngiliz yönetiminin Yahudi çıkarlarını gözetmesinden hoşnut değillerdir. Yahudiler ile Arap halkları arasında 1920-1930 yılları arasında şiddet eylemleri artmıştır. İngiliz yönetiminin Filistin sorunu üzerine oluşturulan rapor niteliğindeki Possfield Beyaz Kitabı Yahudi protestolarını arttırırken Arapların sorunlarına ışık tutmaktaydı. İngiltere Başbakanı McDonald 1931'de İngiltere'nin 1917'de Balfour Deklarasyonu'nu benimsediğini yani yüzlerini tekrar Yahudi toplumunun önceliklerine çevirdiklerini kabul etti. 1933'de Alman antisemitizm söylemleri nedeniyle Filistin'e ile olan Yahudi göçleri arttı. İngilizler artan Yahudi göçleriyle çatışmalarla bir çözüme varamayacağını anlayınca, konuyu 2 Nisan 1947'de Birleşmiş Milletlere taşımıştır. Birleşmiş Milletler özel Komitesi (UNSCOP) kurularak incelemeler başlamıştır. İki taslak hazırlanmış 1. Taksim Planı; çoğunluk tarafından kabul gören bağımsız bir Yahudi ve Arap devleti ile Birleşmiş Milletler gözetiminde olacak Kudüs şehri üçe ayrılmış olacaktı. Bu plan çoğunluk tarafından desteklenmekteydi. Azınlığın desteklediği plan ise Kudüs başkentli federatif bir Filistin Devlet'i ön görüyordu. Yahudiler birinci görüşü desteklemekle birlikte Araplar her iki görüşe de karşı çıkmıştır. Devletler hukukuna göre bir uluslararası örgütün Filistin toprakları üzerinde bir Yahudi Devlet'i kurma yetkisi olamazdı (Ataöz, 1980: 38). 1948'de kurulan Yahudi Devlet'i Birleşmiş Milletler'in düşündüğü bir Yahudi Devleti'ne uymamaktaydı. 14 Mayıs 1948'de İngilizler'in yönetimi sona ererken 15 Mayıs 1948'de İsrail Devleti kurulduğunu ilan etti (Ataöz, 1980: 40-41). İsrail devleti Kudüs'ün batı kesimini işgal etti. Birleşmiş Milletler kararı ile kendine ayrılan toprak 14500 km iken İsrail'in işgal ettiği toprak 20 850 kmdir. Toplam Filistin toprağı ise 26 323

km'dir (Ataöz, 1980: 40-43). Bu durum gösteriyorki İsrail kuruluşu itibariyle geniş topraklara yayılmayı amaçlamıştır.

Kudüs'ün doğu kısmını ise de Ürdün İşgal etmiştir. 30 Kasım 1948'de İsrail-Ürdün Ateşkes Antlaşması ile 3 Nisan 1949 Müzakere Antlaşması yapıldığından söz edilmektedir. Birleşmiş Milletler Kudüs'ün işgal durumunda olmasına rağmen Birleşmiş Milletler denetiminde olması yönünde çaba sarf etti, fakat 23 Ocak 1950'de Yeni Kudüs'ü, İsrail başkenti olarak ilan etti. 1967'ye kadar Kudüs'ün İsrail ile Ürdün arasında bölünmüş olarak kalması son bulurken Kudüs İsrail denetimine geçti.

Yukarıda anlatılanlar doğrultusunda kronolojik sıraya göre el değiştirmesini incelediğimiz Kudüs şehrinin, tablo oluşturularak uzun tarihi geçmişini incelememiz kolaylaşmıştır. Günümüzde hala üzerinde hak iddialarının yaşandığı bu şehirde sayısal verileri ortaya koyarak hak iddialarına cevap aramaktan çok bu alanda yapılan çalışmalara ışık tutmak amaçlanmıştır. Bu çalışma bir başlangıç niteliğindedir bu tablo sayesinde oluşturulan grafiklere farklı bakış açıları ile yenileri eklene bilinir. Kudüs tarih boyunca üzerinde acının ve savaşın eksik olmadığı nadir şehirlerden biri olmuştur. Çalışma boyunca oluşturulan veriler ışığında oluşturulan tablo ve grafikleri inceleyebiliriz.

Tablo 1: Kudüs'ün El Değiştirmesi⁸.

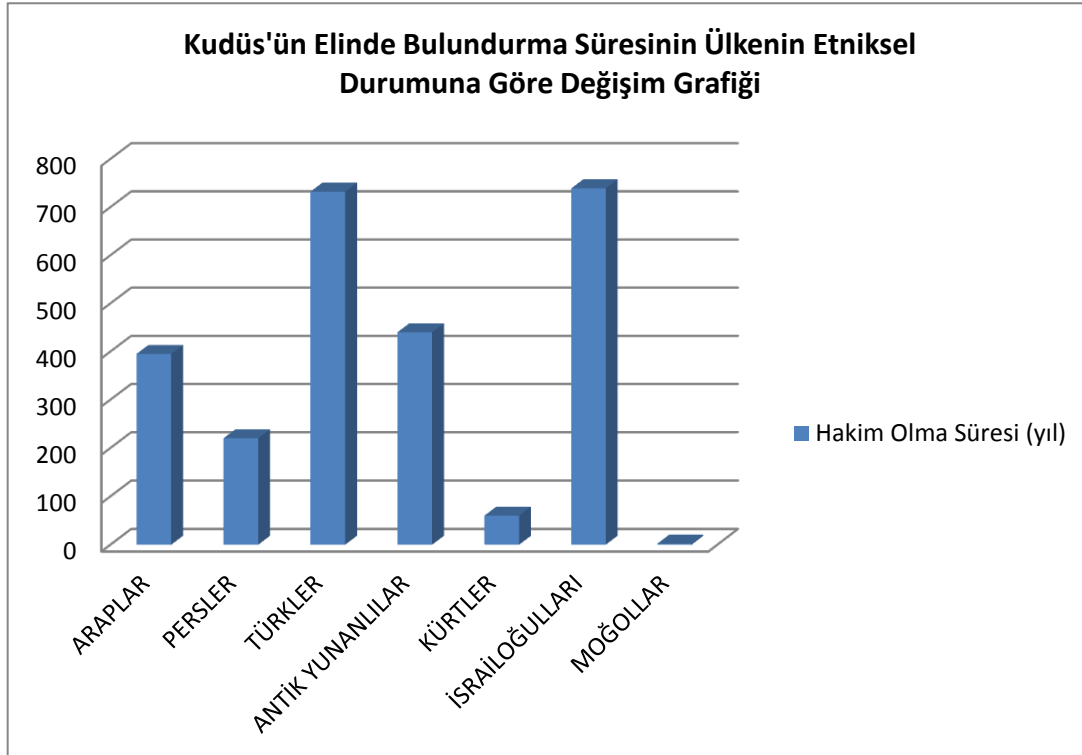
1.	MÖ.4000-2000	Kenani Ülkesi (Yebusiler)	Mısır Krallığı
2.	MÖ.2000-1468	Mısır Krallığı	Filistinliler ve İbrani Kabileleri
3.	MÖ.1468-1180	Filistinliler ve İbrani Kabileleri	İsrailoğulları-Hakimler Dönemi
	MÖ.1180-1100 Kesin Bir Hâkimiyetinin Olmadığı Dönem		
4.	MÖ.1100-1035	İsrailoğulları-Hâkim Dönemi	İsrailoğulları- Saul Dönemi
5.	MÖ.1035-1015	İsrailoğulları- Saul Dönemi	İsrailoğulları-Hz Davud Dönemi
6.	MÖ.1004-965	İsrailoğulları-Hz Davud Dönemi	İsrailoğulları-Hz Süleyman Dönemi
7.	MÖ.965-931	İsrailoğulları-Hz Süleyman Dönemi	Yahuda Krallığı
8.	MÖ.930-586	Yahuda Krallığı	Babil Krallığı
9.	MÖ.586-538	Babil Krallığı	Pers İmparatorluğu
10.	MÖ.538-332	Pers İmparatorluğu	Makedonya Krallığı(Büyük İskender)
11.	MÖ.332-323	Makedonya Krallığı(Büyük İskender)	Mısır Krallığı (Ptolemy Dönemi)
12.	MÖ.332-198	Mısır Krallığı (Ptolemy Dönemi)	Selevkosler-V.Antiokhus
13.	MÖ.198-164	Selevkosler-V.Antiokhus	Makkabiler (Judos Dönemi)
14.	MÖ.164-142	Makkabiler (Judos Dönemi)	Haşmonoy Devleti
15.	MÖ.142-63	Haşmonoy Devleti	Roma İmparatorluğu
16.	MÖ.63-MS.395	Roma İmparatorluğu	Doğu Roma İmparatorluğu (Bizans)

⁸ Bu Tablo çalışma sonucu oluşturulmuştur, alıntı değildir.

17.	MS.395-614	Doğu Roma İmparatorluğu	Sasaniler (II.Pers İmparatorluğu)
18.	MS.614-630	Sasaniler (II.Pers İmparatorluğu)	Bizans İmparatorluğu
19.	630-638	Bizans İmparatorluğu	İslam Devleti-Hz Ömer Dönemi
20.	638-661	İslam Devleti-Hz Ömer Dönemi	Emeviler Dönemi
21.	661-750	Emeviler Dönemi	Abbassiler Dönemi
22.	750-969	Abbassiler Dönemi	Fatimiler
23.	969-1033	Fatimiler	Selçuklular
24.	1033-1097	Selçuklular	Fatimiler
25.	1097-1098	Fatimiler	Kudüs Krallığı
26.	1099-1187	Kudüs Krallığı	Eyyubiler
27.	1187-1247	Eyyubiler	Moğollar
28.	1247-1249	Moğollar	Memlükler
29.	1249-1516	Memlükler	Osmanlı İmparatorluğu
30.	1516-1917	Osmanlı İmparatorluğu	İngiliz Manda Yönetimi
31.	1917-1948	İngiliz Manda Yönetimi	İsrail-Ürdün Hâkimiyetinde Kudüs

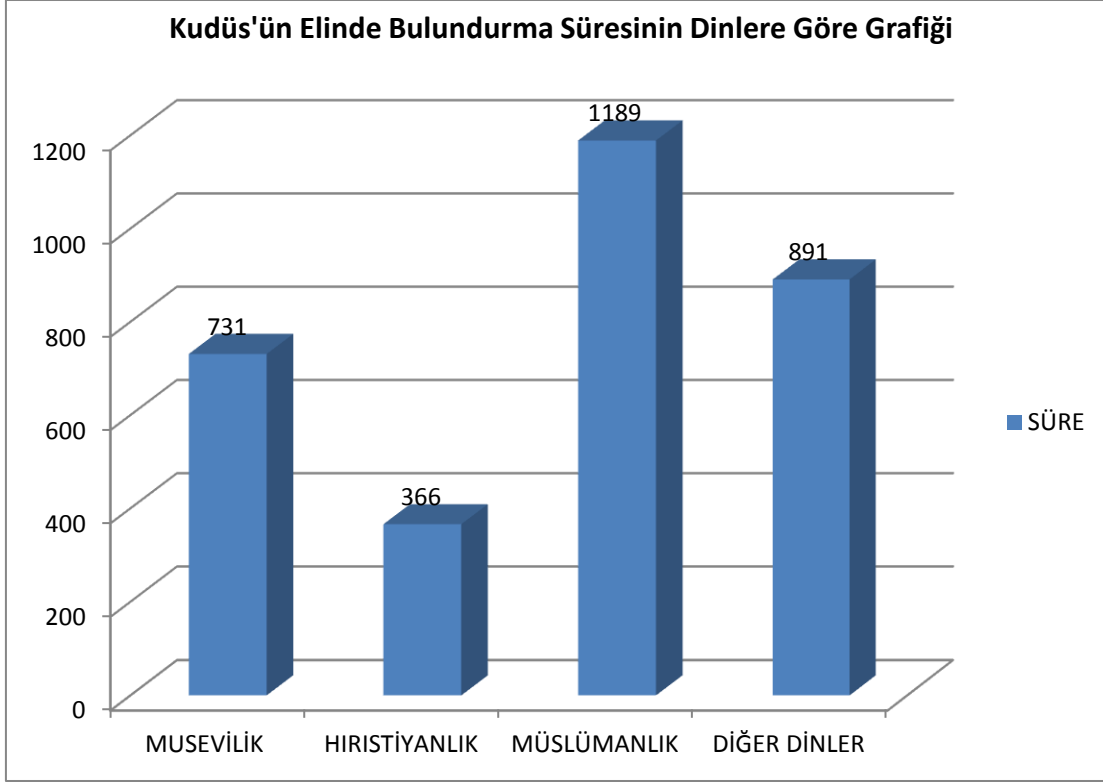
Grafik-1⁹

⁹Çalışmadaki tablodan yararlanılarak bu grafik oluşturulmuştur ,alıntı değildir.

Grafik-2¹⁰

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Kudüs'ün el değiştirmesinin incelenmesi üzerine ulaştığımız sonuçlar:

- Kudüs'ün 32 kere el değiştirmesi sonucuna ulaşılmıştır. Bölge içerisinde yaşanan savaşlarda şehre önemli bir etki oluşturmayan, bir yıldan daha kısa süreli olan hâkimiyetler el değiştirmelere dâhil edilmemiştir.
- Kudüs ve çevresine ilk yerleşen halk Kenanlılar olarak bilinen Arap halklarıdır.
- Kudüs'e gelen ikinci büyük kavim ise; Mısır'dan irtica eden İsrailoğulları olmuştur.
- Kudüs'te devlet kuran halk İsrailoğulları'dır.
- Hz. Davud tarafından Kudüs İsrailoğulları'nın başkenti yapılmıştır.
- Kudüs'te ilk anavatan bilinci İsrailoğulları ile olmuştur.
- İsrailoğulları tarafından günümüze kadar üç devlet kurulmuştur. Bunlar; Yahuda Krallığı, Haşmonay Devleti, İsrail Devleti'dir.
- İsrailoğulları'ndan sonra Kudüs'ü ele geçiren ilk devlet Babiller'dir.
- Babiller'in İsrailoğulları'nı Kudüs'ten sürmesi, İsrailoğulları için bir başlangıç olmuş ve Musevilik etnikleştirilmiştir.

¹⁰ Çalışmadaki tablodan yararlanılarak bu grafik oluşturulmuştur ,alıntı değildir.

- Kudüs Roma hâkimiyetine girmiş ve sonrasında Doğu Roma (Bizans) ile Hıristiyanlaştırılmıştır.
- Kudüs ilk kez Bizans'ın elinden çıkmıştır.
- Üç büyük dinin sonuncusu olan İslamiyet ile Kudüs Hz. Ömer'in fethi ile tanışmıştır.
- Kudüs Hz. Ömer tarafından diplomasi yoluyla alınmıştır.
- Kudüs 2 kez Fatımilerin elinden çıkmıştır.
- İlk kez bir Hıristiyan Devleti olarak Kudüs Krallığı I.Haçlı Seferi sonucunda kurulmuştur. Bu krallıktan sonra bir daha Hıristiyan Devleti kurulmamıştır.
- Kudüs Krallığı'na Salahaddin Eyyubi son vermiştir.
- Kudüs'te kurulan ilk ve son devlet İsrailoğulları'na ait devletlerdir.
- Üç büyük din olan Hıristiyanlık, Musevilik ve Müslümanlığı devlet dini olarak kabul edilmesinden itibaren Kudüs'te en uzun süre hâkim olan din Müslümanlık olmuştur.
- Devletlerin etnik yapılarına baktığımızda Kudüs'e en çok hâkim olan halk İsrail halkıdır.

Tarihin en eski yaşam yerlerinden biri olan Kudüs için tarihin yazıldığı önemli yerlerden biri olduğunu söylemek yanıltıcı olmaz. Hem dinler açısından hem de stratejik konumu nedeniyle çok sayıda istilaya ve yıkıma uğramış bir şehirdir. Üzerinde yaşanan savaşların nedeni din savaşı değil Kuzey Afrika'ya ulaşmak için aşılması gereken bir yer olarak görülmüştür. Yahudilerin yaşadığı soykırımlar, etnik milliyetçilik duygusunu tetiklemiş ve soykırım yapan bir millete dönüştürmüş onları. Kudüs altın çağını Müslümanların hâkim olduğu dönemlerde yaşamış ve Kudüs'e hiç bir zaman yalnızca kutsallık tarafından bakılmamıştır. Tüm bu dönemlere bakıldığında Kudüs yalnızca bir şehir ya da Kutsal bir şehir olarak görülmemeli ve tarihte en uzun dönemleri kapsayan bir müze olarak görülmelidir.

KAYNAKÇA

- Akbıyık, S. (2010).*Babil Esaretinin Yahudiler Üzerindeki Sosyal, Kültürel ve Dini Etkileri*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Tarihi Anabilim Dalı Dinler Tarihi Anabilim Dalı, Konya.
- Ataöz, T.(1980). Kudüs ve Devletler Hukuku,*Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 35, Sayı 1. ss.29-54.
- Balcı, İ.(2002). *Hz Ömer Döneminde Diplomasi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 19 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Samsun.
- Bileydi, M. (2005).*İsrail Devleti'nin Kuruluşu ve Bölgesel Etkileri(1948-2000)*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Çeken, M. (2015).*Roma-Bizans Dönemi Kudüs,(IV,-VII.yy) /Jerusalem Under Roma and Byzantine Empire, (VI.VII centurius)*,Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü , Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı Kanuni Tarih, Manisa.

- Goldscmidt, JR. Arthur ve Davidson, L. (2007). *Kısa Ortadoğu Tarihi*, (çev). Aydemir, G. Doruk Yayıncılık, İstanbul.
- Gül, M. (2001). *Müslümanların Kudüs'ü Fethi*, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 11, ss. 47-52.
- Harman, Ö. F.(2002). "*Dinler Tarihi*" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırma Merkezi, Cilt 26, Sayfa 327.
- Hillenbrand, C. (2015). *Müslümanların Gözünde Haçlı Seferleri*. (çev).Nurettin, E. Alfa Yayınları, 1. Basım, İstanbul.
- Kızıloğlu, S. (2012).*İsrail Devleti'nin Kuruluşuna Kadar Geçen Süreçte Yahudi ve Siyonizm'in Gelişimi*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 2, Sayı 1, Kırıkkale.
- Lewis, B.(2010). *Ortadoğu (2000 Yıllık Ortadoğu Tarihi)*,(çev). Selen, Y. K.Arkaadaş Yayınevi, Baskı 7, Ankara.
- Mantran, R. (1969). İslam Yayılışı Tarihi, (VII,-XI. yy). (çev).Kayaoğlu, İ.Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, No:149, Ankara.
- Ponting, C. (2011).*Dünya Tarihi Yeni Bir Bakış Açısıyla*,(çev) Eşref, B. Ö. Alfa Yayınları, 1.Basım, İstanbul.
- Robinson, F. (ed). (2015).*Cambridge Resimli İslam Dünyası Tarihi*,(çev). Zülâh, K. Kitap Yayınevi, 1. Basım, İstanbul.
- Sarbon., S.(2014).*Yavuz Sultan Selim ve Mısır Seferi (1516-1518)*,Akademik Perspektif Enstitüsü Dergisi.
- Türker, Ö. ve Ürken, S. S. (2014).*Haçlılar, Moğollar ve Ortadoğu'da Haçlı Moğol Münasebetleri*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi 54, ss. 319-344.
- Üzen, İ.(2009). *İngilizlerin Kudüs'ü Ele Geçirmesi ve General Edmond H.H. Allenby'in Kudüs'e Törenle Girişi (9-11 Aralık 1917)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 19, Sayı 2, ss. 329-344.
- Yaşar, Ş.(2003).*Kudüs'ün Osmanlı Yönetimine Girişi ve Yavuz Sultan Selim'in Kudüs Ermenilerine Tanıdığı İmtiyazlar*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Cilt 1, Sayı 2, ss.105-115.

İNTERNET KAYNAKLARI

<http://www.izzettincapur.com>, *Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferi, Mercidabık (1516) ve Ridaniye (1517) Meydan Muhabereleleri*.(07.12.2015)